

David Graeber and Marshall Sahlins. **On kings**. Hau Books. 2017. 536 pages

ראמז עיד*

לאחרונה, בהפרש של חודשים בודדים, איבדה הקהילה האנתרופולוגית שניים מהאנתרופולוגים המשפיעים בעולם ומחברי הספר נושא סקירה זו, דייוויד גרייבר ומרשל סלינס. בספר חשוב זה החליטו שני המחברים לקיים ביניהם דיאלוג פורה בנושא המלכות, אחד מתחומי המחקר הקלאסיים מאז תחילת המאה העשרים. ההפרדה בין פרקי הספר מאפשרת לכל אחד מהם לשמור על נקודת מבטו, אך לעיתים קרובות הם חולקים הבנות משותפות, כפי שניכר במבוא. זהו ספר עשיר מאוד בהיקף הנתונים האתנוגרפיים המנותחים, והוא כולל דוגמאות רבות מרחבי העולם.

מאז הציע ג'יימס פרייזר בספרו ענף הזהב (2004) כי טקס ההרג של המלך הוא מוטיב שחוזר על עצמו בחברות שונות ברחבי העולם, נחקר נושא המלכות על ידי אנתרופולוגים רבים במסגרת מחקרי טקסים וסמלים ולא כחלק מתחום האנתרופולוגיה הפוליטית – במיוחד בעבודות אתנוגרפיות שבהן נערכו הטקסים מול החוקרים. במבוא, המחברים מדיגשים שמלכות היא אחת הצורות המתמשכות ביותר של ממשל אנושי. היא נוכחת בכל תקופות ההיסטוריה ובכל היבשות. המעניין הוא שברגע שנוצרה מלכות, קשה מאוד להיפטר ממנה. הם מזכירים לקורא כי "לא במקרה המשטרים היחידים שכמעט לא הושפעו כלל מהאביב הערבי של 2011 היו אלה שיש בהם מונרכיות ותיקות" (עמ' 3). גרייבר וסלינס מוסיפים כי גם כאשר מלכים מודחים, המסגרת החוקית והפוליטית של המלוכה נוטה להמשיך לחיות, כפי שמעידה העובדה שכל המדינות המודרניות מבוססות על העיקרון הפרדוקסלי של "ריבונות עממית": הכוח שהיה בידי מלכים עדיין קיים, אך זה עתה הועבר לישות המכונה "העם". בעיני המחברים חשוב לדון בנושא זה, הקשור באכזריותן של צורות ממשל פוליטיות לאורך ההיסטוריה האנושית, לבחון מחדש את אופי העריצות כתופעה חברתית אוניברסלית, ולהתמקד בשאלה בסיסית: מדוע וכיצד יכול אדם יחיד לשלוט ברבים כהתגלמותו או כנציגו של אל?

שני המחברים דוחים במפורש, בהשראת עבודתו של ארתור הוקרט (1883-1939) ועל בסיס הדוגמאות האתנוגרפיות שהם מציגים, את החלוקה האנליטית המקובלת בין פוליטיקה לקוסמולוגיה. כאן חשוב להזכיר כי במחקריו החשובים של הוקרט (Hocart 1969, 1970), שכמעט ונשכחו במהלך המאה העשרים, הוא גרס כי הטקס אינו עניין משני לפוליטיקה, אלא הפוליטיקה היא בעצם ריטואל שלתוכו מצורפים היבטים של חיי היומיום. בהמשך לכך, המחברים מעוניינים לפתח כמה יסודות משלהם לתאוריה אוניברסלית של המלכות. ההצעות שלהם בספר מבוססות על תחומים ששניהם חקרו בעבר, במיוחד נושאים הקשורים במונחים "מלכות אלוהית" (divine kingship) ו"מלכות

* ד"ר ראמז עיד, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה; המרכז ללימודי גרמניה ואירופה, אוניברסיטת חיפה

קדושה" (sacred kingship). לטעמם, בחינה מעמיקה של המאפיינים המשותפים של שני סוגי המלוכויות "יכולה לחשוף את המבנים העמוקים העומדים בבסיס המלוכה, ומכאן – בבסיס הפוליטיקה, בכל מקום" (עמ' 2).

לפי הנחת היסוד שלהם, החברות האנושיות מוקפות – בדרך כלל מעל פני האדמה, מתחתיה ועל פניה – במשטר קוסמי היררכי המאוכלס ביצורים בעלי תכונות אנושיות וכוחות על-אנושיים השולטים בגורל העם. גם קבוצות ציידים-לקטים כפופות ליצורים בסדר האלים, השולטים בכל האוכלוסייה האנושית. קיום משותף כזה של שליטה על החברה האנושית באמצעות רשויות על-אנושיות בעלות סמכויות אולטימטיביות על חיים ומוות הוא "משהו הדומה למדינה, והוא מצב אנושי אוניברסלי. [...] אנו מוצאים מלכים בגן עדן גם כאשר אין מנהיגים עלי אדמות" (עמ' 3). מכאן נובעת המסקנה החשובה שמלכים הם חיקויים של האלים ולא להפך, בחברות חסרות מדינה לא פחות מאשר בממלכות גדולות. הרשויות האנושיות מחקות את הכוחות הקוסמיים השולטים, גם אם במידה מצומצמת. בתוך הספרה של הטקסים, במקום שבו נפגשות רוחות מסוגים שונים עם בני האדם, אפשר לאתר את מקורן של צורות המדינה השונות. מרחב החיים הרוחניים רווי ביחסים של היררכיה, של שליטה וכפיפות – אותם מאפיינים של ממלכות העולם העכשווי. מוטיב נוסף ששני המחברים מדגישים הוא תופעת המלך הזר, המבנה הרווח ביותר במדינות העולם הפרה-מודרני. המלכים השולטים במדינות אלו זרים לחברת הנתינים. מקור שושלת המלוכה הוא בדרך כלל נסיך גיבור – אגדי או ממקור שמימי – המתואר כמי שבדרכו למלוכה פשע בגילוי עריות, ברצח אחים או אב, או בפשעים אחרים נגד קרוביו ונגד המוסר המקובל בחברה. מיוחסות לו יכולות נעלות לעומת נתיניו ומכאן כוחו לשלוט בהם. על כן, הטבע האלים וזרותו של המלך הם תמיד תנאים חיוניים לריבונותו. כדי להשיג את כוח הריבונות, המלך הזר מתחתן בדרך כלל עם אישה שבחר מקבוצת הילידים או הנתינים. הריבונות מתגלמת דרכה, והיא קושרת בין הזר למקומיים. לצד זאת, אנשי הדת המקומיים שומרים לעצמם חלק מן הריבונות באמצעות השליטה בטקסי המלוכה, שהם המקור העיקרי ללגיטימיות של מוסד המלוכה.

בפרק הראשון סלינס מציע להבין את המלוכה כפרויקט שאינו נובע מתוך מוטיבציה כלכלית אלא מרעיונות מקומיים שמקורם בתחום שנחשב בעבר כדת. הוא מראה כי גם אם החברה קטנה ו"שוויונית", תמיד יתקיים בה מבנה פנימי בסיסי של מלוכה. כאן הוא מרחיב את הרעיון שחברות קטנות אינן שוויוניות, וטוען שגם אם היחסים החברתיים נראים לנו שוויוניים הם למעשה היררכיים למדי, אם מונים בין השחקנים החברתיים החשובים גם את מרחב הרוחות או אנשי העל המרכיבים את הקוסמולוגיות של החברות האלה.

בפרק השני גרייבר משתמש בסיפור המלוכה בקרב אנשי השילוק (Shilluk) שבדרום סודן כבמקרה בוחן המתאר את הופעתה של חברת המדינה. כמו סלינס, גם גרייבר מאמץ מתודולוגיה השוואתית ומתייחס לעמים השכנים (הדינקה, הנואר והבוגנדה), במטרה להבין את הריבונות לא רק דרך הכיבוש החיצוני האלים אלא גם כאינטראקציה של סתירות פנימיות בין הריבון לעם.

בפרקים השלישי והרביעי סלינס ממשיך את הדיון עם שני ניתוחים מבניים היסטוריים מפורטים משלו, אחד של אפריקה (במיוחד קונגו הישנה) ושני של מקסיקו. סידורי "המלך הזר" במקרים אלו, טוען סלינס, הם "הצורה הדומיננטית של המדינה הטרומ-מודרנית

ברחבי העולם, בכל יבשת" (עמ' 144). בפרק השישי הוא מרחיב את הדיון והרעיונות שהציג קודם ומוסיף דוגמאות אתנוגרפיות, במיוחד מדרום מזרח אסיה. בעזרת השוואות מרובות הוא מזכיר לנו שתרכויות שונות תמיד חיות באינטראקציה זו עם זו, באופן דינמי. לכן הוא אינו מסכים עם ההנחה ש"חברות אנושיות חיות ומייצרות לבד" (עמ' 375). בפרק זה הוא מתמקד בניתוח של משטרי ליבה-פריפריה בתוך מערכי שלטון ובדרך שבה מתרחבים מעגלי הסמכות מהריבון כלפי חוץ.

בפרקים החמישי והשביעי, שהם המעניינים ביותר, גרייבר מציג סקירה וביקורת אנתרופולוגית על המונח ריבונות (sovereignty) ועל הדרכים שבהן הקהילה מגבילה את כוחה של הריבונות. הוא משתמש בתובנות אתנוגרפיות מקבוצות שונות שבהן מתקיימים טקסים מחזוריים, כמו קבוצות הילידים בקליפורניה, הקואַקְיוּטְל. הריבונות האלוהית נוכחת דרך נציגי האלים עלי אדמות, שפועלים ככוח המשליט סדר ופקודה. כשהטקסים מסתיימים הכול חוזרים לחיי היומיום, ומי שאך זה שלטו שבים והופכים לאנשי השבט ככל שאר האנשים. כך הריבונות מגודרת בתוך מסגרת זמן ברורה ובאמצעות הסדרים חברתיים.

גם בחברות עם "מלכות קדושה" יש למלך סמכות טוטלית מול נתיניו, בתנאי שהוא נוכח מולם פיזית. הקהילות מפתחות אסטרטגיות רבות, ובהן טקסים, להגבלת חופש התנועה של המלך; גרייבר טוען כי קיים יחס מכונן הדדי בין בלימתו של המלך ובין כוחו – הטאבו שמגביל אותו הוא גם הסדר שהופך אותו ליצור נעלה.

ייחודו של הספר הוא ביכולתו להתמודד עם נושא קלאסי שרלוונטי להווה, לעתיד ולעבר ההיסטורי, והוא תורם לשינוי מהותי בפרספקטיבת המחקר. במקום לצטט הוגי דעות ופילוסופים אירופיים, שני המחברים מתבססים על סקירה שובת לב ומרשימה של מידע אתנוגרפי והיסטורי ויוצרים באמצעותה תאוריה משלהם, המציעה הסבר למקורו של המבנה האלים של המדינה המודרנית וממשיכה את התאוריות שהציעו ובר, הוקרט ואחרים. הספר מוביל אותנו לבחון את האנטגוניזם המבני הקשור לשלטון של שחקן אנושי ריבוני פטריארכלי, שחקן שקיומו הוא בסופו של דבר, בהגדרה, מעבר לאילוצים המוסריים של החברה. הספר מיועד לקהל קוראים אקדמי, בעיקר מתחומי האנתרופולוגיה והסוציולוגיה הפוליטית, מדע המדינה והמחקר החברתי ההיסטורי של מוסד המלכות, והוא מאתגר תפיסות המושרשות בדיסציפלינות אלו.

מקורות

פרייזר, ג'יימס. (2004). ענף הזהב. נמרוד.

Hocart, Arthur. (1969). *Kingship*. Oxford University Press. (Original work published 1927)

Hocart, Arthur. (1970). *Kings and councillors: An essay in the comparative anatomy of human society*. University of Chicago Press. (Original work published 1936)